

<https://hstryres.uz/journal/index.php/makro>

2025, № 1 (7)

ISSN-3030-3761

ТАРИХИЙ ТАДҚИҚОТЛАР
Илмий журнали

ИСТОРИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
Научный журнал

HISTORICAL RESEARCHES
Scientific journal

ТОШКЕНТ-2025

ТАРИХИЙ ТАДҚИҚОТЛАР
ИСТОРИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
HISTORICAL RESEARCHES

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Юнусова Хуршида Эркиновна
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети

Бош муҳаррир ўринбосори:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief editor:

Шакиров Ильяс Рахимзянович
т.ф.ф.д., (PhD)
Ўзбекистон Миллий университети

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ
РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ
EDITORIAL BOARD

Сагдуллаев Анатолий Сагдуллаевич
тарих фанлари доктори, профессор, Академик
Ўзбекистон Миллий университети
Сулейманов Рустам Хамидович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Муминов Алишер Гаффарович
Сиёсий фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Зуев Андрей Сергеевич
тарих фанлари доктори, профессор
Новосибирск Давлат университети
Ишанхужаева Замира Райимовна
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Кобзева Ольга Петровна
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Холиқулов Ахмад Баймаҳаматович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Габриэльян Софья Ивановна
тарих фанлари доктори, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Убайдуллаева Барно Машрабжоновна
тарих фанлари доктори, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Очилдиев Файзулла Бобокулович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Саидбобоев Зокиржон Абдукаримович
тарих фанлари номзоди, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Азизов Илдар Рафаэлевич
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
Бизнес ва тадбиркорлик олий мактаби

Сиддиқов Равшан Бердимуратович
тарих фанлари номзоди, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Тухтабеков Козимбек Азимбекович
тарих фанлари номзоди, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Бабабеков Акбар Давурбаевич
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
Ўзбекистон Миллий университети
Баҳранов Шерзод Таштурсунович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
Жамоат ҳафсизлиги университети
Алиязарова Дилдора Валишеровна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Холиқулова Шахноза Боймуҳамматовна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Навоий Давлат педагогика институти
Нормуродов Дилмурод Раҳматуллаевич
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Абдулаева Нигора Санжаровна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Давлат Жаҳон тиллари университети
Тоғаев Жасур Эркинович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Усаров Умид Абдумавлянович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Эгамбердиева Гузаль Акрамжоновна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
Ўзбекистон Миллий университети
Эшқувватов Бобир Валикул ўғли
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
Ўзбекистон Миллий университети

Контакт редакции журнала
Город Ташкент, улица Мирзо Голиба,
Исторический факультет
Национального Университета
Узбекистана имени Мирзо Улугбека
Web: <https://hstryres.uz/journal/>
E-mail: I.Shakirov91@mail.ru
Тел: +998900382203

Contact Editors of journal
Tashkent city, street of Mirzo Golib,
Faculty of history of the National
university of Uzbekistan named after
Mirzo Ulugbek
Web: <https://hstryres.uz/journal/>
E-mail: I.Shakirov91@mail.ru
Phone: +998900382203

МУНДАРИЖА / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

1. Abduraimova Manzura Baxodir qizi BUXORO AMIRLIGIDA TOG' - KON SANOATI: IQTISODIY QARAMLIKDAN SIYOSIY QARAMLIK SARI	5
2. Abduraxmonova Kamola Ravshanjon qizi TABOBAT TARIXI VA DAVOLASH USULLARINING O'RGANILISHIGA DOIR AYRIM MULOHAZALAR	16
3. Бахранов Шерзод Таштурсунович О СТАНОВЛЕНИИ КОКАНДА ЦЕНТРОМ ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ ТУРКЕСТАНСКОГО ГЕНЕРАЛ- ГУБЕРНАТОРСТВА (КОНЕЦ XIX - НАЧАЛО XX В.В.)	29
4. Дарменов Рустем Турарбекович О КУЛЬТЕ ЖЕНСКОГО БОЖЕСТВА У РАННИХ КОЧЕВНИКОВ ПРИАРАЛЬЯ	47
5. Доспанов Октябрь Турганбаевич., Сафаев Мансур Махмудович НЕКОТОРЫЕ СВЕДЕНИЯ К ИЗУЧЕНИЮ КАРАКАЛПАКСКОГО КОВРОВОГО ИСКУССТВА	62
6. Ибрагимов Рахмон Зиёдуллаевич ШИМОЛИЙ ДАШТ ХУДУДИ ПАЛЕОМЕТАЛЛ ДАВРИ ЧОРВАДОР АҲОЛИСИНИНГ ЎРТА ОСИЁГА МИГРАЦЯСИ ТАРИХИДАН	73
7. Каримова Далифрўз Обиджоновна ЎЗБЕК АРХЕОЛОГ ОЛИМИ АҲМАДАЛИ АСҚАРОВИЖОДИДА БРОНЗА ДАВРИ ЎТРОҚ ДЕҲҚОНЧИЛИК МАДАНИЯТИНИНГ ЎРНИ	86
8. Курязова Лайло Рахмоновна ЎЗБЕКИСТОНДА ОДАМ САВДОСИНИ ОЛДИНИ ОЛИШ БОРАСИДАГИ ҲУЖЖАТЛАРНИНГ РАТИФИКАЦИЯ ҚИЛИНИШИ ТАРИХИДАН	96
9. Mamatqulov Bekzod Sherozovich O'ZBEKISTONDA 1925-1940 YILLARDA SANOAT ISHCHILARI TARKIBINI SHAKLLANTIRISH VA KADRLAR TAYYORLASH JARAYONIDAGI MUAMMOLAR (JANUBIY VILOYATLAR MISOLIDA)	111
10. Мусаева Сахиба Халил ТРАДИЦИИ ТОЛЕРАНТНОСТИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ И РОЛЬ ЭТНИЧЕСКИХ МЕНЬШИНСТВ В СОХРАНЕНИИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА	120
11. Саидова Шахноза Шахназаровна ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЙ БАЗЫ УЗБЕКИСТАНА В ОБЛАСТИ ЭКОПОЛИТИКИ	130
12. Sirojov Bahodir Nishon ugli THE ESSENCE SHAYBANI KHAN'S MONETARY REFORMS AND THEIR IMPACT ON SOCIO-ECONOMIC LIFE	146

Abduraimova M. B.

Tayanch doktorant

Navoiy davlat universiteti

abduraimovamanzura@yandex.com

BUXORO AMIRLIGIDA TOG‘ - KON SANOATI: IQTISODIY QARAMLIKDAN SIYOSIY QARAMLIK SARI

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Buxoro amirligi tog‘-kon ishlarining yuritilishi, rus kon mutaxassislarining jalb qilinishi va o‘lka miqyosidagi izlanishlari, tadqiqotlari to‘g‘risida ma‘lumot berilgan. Shuningdek, amirlikda tog‘-kon ishlarining borishida rus mutaxassislarining natijalari keltirib o‘tilgan. Shu bilan birgalikda, mazkur hududda olib borilgan oltin qidiruv ishlarining asoratlari, oqibatlari siyosiy qaramlikni keltirib chiqarganligi ta‘riflangan.

Kalit so‘zlar: oltin sanoati, yangi Nizom, zamonaviy texnologiyalar, qidiruv va razvedka ishlari, siyosiy qaramlik.

KIRISH

Buxoro amirligida tog‘-kon sanoati tarixi, rivojlanishi va iqtisodiy ahamiyatini ko‘rsatish bo‘lib, ushbu maqsaddan kelib chiqib, quyidagi vazifalarni amalga oshirish belgilandi:

Buxoro amirligining tog‘-kon sanoati tarixi to‘g‘risida ma‘lumot beruvchi manbalarni o‘rganish va tahlil qilish natijasida konchilik sanoatining paydo bo‘lishi hamda rivojlanishiga oid ilmiy xulosalarni bayon etish;

Buxoro amirligi hududida joylashgan konlar va ularning tasnifini geografik, geologik imkoniyatlarini hamda tog‘-kon sanoati masalalariga oid geologik tadqiqotlar va ekspeditsiyalarning borishi haqida ma‘lumot berishdan iborat.

Ushbu masalani ochib berishda ko‘plab yangi ma‘lumotlar, arxiv hujjatlari o‘rganilib. ularning tahlili asosida Buxoro amirligida tog‘-kon sanoatining rivojlanish tarixi va asoslarini ko‘rsatishga harakat qilindi. Xususan, Buxoro amirligi tog‘-kon sanoati tarixiga bag‘ishlangan Rossiya mustamlakasi davriga oid quyidagi tarixiy manbalar, adabiyotlar va arxiv hujjatlari o‘rganildi:

Mirzo Abdulazim Somiyning “Tarixi salotini mang‘itiya” nomli asari mang‘itlar sulolasining tarixiga bag‘ishlangan muhim tarixiy asardir. Asarda mang‘itlar sulolasining kelib chiqishi va hukmronligi, siyosiy hayoti aks ettirilgan. Buxoro amirligining Rossiya imperiyasi bilan bo‘lgan munosabatlar tarixini o‘rganishda ham katta qimmatga ega[1, B.182]. Muhammad Ali Balijuvoniyning “Tarixi Nofei” nomli asarida esa urf-odatlar, diniy masalalar va ijtimoiy hayot

haqida qimmatli ma'lumotlar mavjud. Asar Buxoro amirligining siyosiy tarixiga ko'proq e'tibor berilgan[2, B.124].

Ahmad Donishning "Navodir ul vaqoe" nomli asarida Buxoro amirligi tog'-kon sanoati va iqtisodiy hayoti to'g'risida ma'lumot bergan. Ushbu asarda o'z zamonasining siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy masalalarini tahlil qilgan, shuningdek, tog'-kon sanoatining ahvolini tanqidiy baholagan[3, B.100].

O'zbekiston Milliy Arxivi (O'z MA) fondlarida saqlanayotgan rasmiy hujjatlar majmuasi tadqiqotning muhim manbaviy bazasi hisoblanadi. Ushbu tadqiqot jarayonida O'zbekiston Respublikasi MDAning I-1-fond "Turkiston general-gubernatorligi devonxonasi" hujjatlari, I-3-fond "Turkiston general-gubernatorligi qoshidagi siyosiy agentlik" hujjatlari, I-5-fond "Zarafshon okrugi boshlig'i devonxonasi" hujjatlari, I-41-fond "Turkiston harbiy okrugi" hujjatlari, I-126-fond "Buxoro amirligi qo'shbegi arxivi" kabi hujjatlari asosida o'rganildi.

O'zbekiston MAning I-1-Fondidagi 111-ro'yxatida qayd etilgan yozishmalarda muhandislar A.M.Goryanov va F.Y.Enakieva shirkatining kon sanoati ustavi (1900-yil), shuningdek Turkiston o'lkasi xaritasini tuzish zarurati va undagi foydali qazilma konlari ko'rsatkichlari haqida, Tog'-kon sanoati tomonidan noto'g'ri harakatlar to'g'risidagi shikoyatlar (7-yanvar 1907-yil, 21-sentabr 1911-yil), 219-ro'yxatida Juravko Pokorskiyning kon ishlari faoliyati hisoboti, 487-ro'yxatda Buxoro oltin qazib olish korxonasi nizomini tasdiqlash to'g'risida (12-mart 1904-yil), 356-ro'yxatda esa Buxorodagi oltin moddasi bo'lgan yerni muhandis Juravko Pokorskiyga noto'g'ri ajratgani haqida shikoyati (21-sentabr 1902-yil), 352-ro'yxatda Buxoroda oltin qazib olish talabi haqida kon ishlariga doir ma'lumotlar yoritib beriladi.

Ushbu mavzuni tadqiq qilishda tarixiy va qiyosiy-tahlil, xolililik va obektivlik kabi ilmiy tadqiqot usullaridan foydalanilgan holatda asosan, XIX asr oxiri va XX asr boshlari Buxoro amirligida tog'-kon sanoatining rivojlanish jarayonlari o'rganildi.

TADQIQOTNING ASOSIY NATIJALARI

Respublikamizda ham bugungi kunda tog'-kon sanoati, yer osti va yer usti qazilma boyliklarini tadqiq etish sohasida ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa mamlakatimiz hududida XVIII-XX asr boshlarida olib borilgan tog'-kon sanoati ishlarini tarixiy nuqtayi nazardan o'rganish va natijalarini amaliyotga joriy etish vazifalari muhim ahamiyatga ega. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 20-oktabrdagi "Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-6097-son Farmoni hamda 2021-yil 24-iyundagi "Kon-metallurgiya sanoati va unga bog'liq sohalarni rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-5159-son Qarorlarida belgilangan vazifalar

ijrosini ta'minlashda ham muxim ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirishni maqsad qiladi. Bu esa o'z navbatida tog'-kon sanoatida ma'danlarni qazib olish va undan foydalanishni tashkil etishning tarixiy tajribalaridan unumli foydalanish, shuningdek iqtisodiy-ijtimoiy sohalarida tadqiqot natijalarining ahamiyatini aniqlash bilan bog'liq jarayonlarni belgilaydi. Ushbu yo'nalishda olib borilayotgan tadqiqotlar mamlakatimiz tarixchi, geograf va geolog olimlarining ham ilm-fanni rivojlantirishda o'z oldiga qo'ygan muhim va dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

XIX asrda Buxoro amirligi Rossiya imperiyasi bilan munosabatlari faollashgan davrda, iqtisodiy jihatdan rivojlanishni ta'minlash uchun tog'-kon sanoatiga ham e'tibor qaratgan. Amirlikning konchilik va qazib olish faoliyatini rivojlantirish maqsadida rus mutaxassislarining jalb qilinishi sezilarli hodisa bo'ldi. Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyoga nisbatan strategik manfaatlari va iqtisodiy qiziqishlari tufayli, Buxoro amirligi va boshqa hududlarda mineral resurslarni qazib olishga katta ahamiyat beriladi. Manbalarda ta'kidlanishicha, Buxorodagi tog'-kon sanoati Rossiyaning Zirabuloq shartnomasidan so'ng protektoratga aylantirilgan davrda ham uncha sezilarlik ishlar bajarilmaganligi ko'rsatiladi. Xolbuki, amirlikda quyma oltin, mis, temir konlari bo'lgan, ya'niki, oltingugurt, simob, ko'mir, neft, marmar, alebastr kabi foydali qazilmalar mavjud bo'lgan. Oltin zarralarining katta miqdordagi qismi Sharqiy Buxoroning Balijuvon, Darvoza, Qorategin bekliklarida, shuningdek, Yangi Buxoroning yaqinida mavjud bo'lgan [4, B.124].

O'rganilayotgan davrda amirlik hayotining turli sohalarida ma'danlarni ishlab chiqarish va undan foydalanish to'g'risidagi ma'lumotlar turk, rus va Yevropa tillaridagi turli xil tarixiy, geografik asarlarda va esdaliklarda qayd etib o'tilgan. Turli xil manbalardan aniqlangan faktlarni, shuningdek ilmiy, badiiy adabiyotlar, arxiv materiallari, davriy nashrlar, qo'llanmalar va esdaliklarda topilgan ma'lumotlarni har tomonlama o'rganish bilan ushbu muammoning muhim masalalarini yoritish mumkin. Oltin ma'danini ishlab chiqarishni rus tadbirkorlari monopoliyasiga aylantirish maqsadida Turkiston general gubernatori baron Vrevskiy 1896-yil 24-fevralida "Buxoro xonligida oltin sanoati to'g'risida"gi Nizomni qabul qiladi. Ushbu qarorga ko'ra, Rossiya fuqarolariga oltin izlash, tadqiq qilish va amlokдор bo'lish, bo'sh yotgan yerlardan oltin qazib olishga ruxsat beriladi. Buxoro amirligida zamonaviy texnologiyalar va mutaxassislikka ega mahalliy kadrlar yetarli bo'lmagani sababli, amirlik Rossiyadan mutaxassislar yordamiga murojaat qilishga majbur bo'ldi.

Chor Rossiyasining O'rta Osiyoni bosib olishi, Britaniya hukumatining Afg'onistonda, shuningdek, Xurosonda hukmronlik o'rnatishi asosan tojiklar

yashaydigan qismida, oltin olish va unga ishlov berish zargarlik sohasi 3 yo'nalishda shakllandi:

1-dan statistik usulda amalga oshirildi;

2-dan rus rasmiy doiralari, tadbirkor, muhandislar manfaatidan kelib chiqqan holda o'rganildi;

3-dan, tarixchi, etnograf, geologlar, shuningdek, o'lkashunoslik ixlosmandlarining qiziqishidan kelib chiqqan holda o'rganildi.

XIX asr oxiri XX asr boshlarida Turkiston o'lkasi, Buxoro va Xiva oltin va kumush ustalari tomonidan ishlangan konlarning joylashuvi to'g'risida statistik ma'lumotlarni to'plashda rus amaldorlari, zobitlar, o'lkashunoslar, ilm ixlosmandlari faol qatnashdi. Xullas, davlat maslahatchisi Mir Solih Bekchurin 1866-yil Xo'jand qamalida so'ng darhol hududga borib, shunday ma'lumotlar beradi: "turli xil rudalar joylashgan joylarda qilingan kashfiyotlarni hisobga olib, bu yurt tabiatan boyliklarga boy. Bu yerda temir, oltin, kumush, firuza va ko'mir bor", deb ta'kidlab o'tgan.

1867-1875-yillarda Xo'jand okrugi boshlig'i, polkovnik A.A.Qo'shoqovich Xo'jand va O'ratepaning konlari, oltinlariga ishora qilib, oltin va kumush qayta ishlash bilan bog'liq bozorlar, do'konlar, ustaxonalar to'g'risida statistik ma'lumotlar beradi. Polkovnik A.A.Qo'shoqov tashabbusi bilan tashkil qilingan 1870-yilda Turkiston o'lkasidagi yarmarkasida Xo'jand uyezdidan oltin va kumush bezak namunalari namoyish etiladi. N.A. Mayev "1886-yil Turkiston yarmarkasi" maqolasida Xo'jand pavilyonining namoyish etilgan mahsulotlarini tasvirlaydi. Shuningdek, oltin konlari joylashgan hududlar haqida I.P.Minayev, A.F.Kostenkolar ham o'zlarining kitoblarida ma'lumot berib o'tadi.

D.I.Logofet va A.P.Shishov O'rta Osiyodagi oltin qazib olish sanoati haqida ma'lumot beradi. Rossiya protektorati davrida buxoroliklar konchilikdan asta-sekin voz kechadi, rudalarning umumiy miqdori aholi ehtiyojini qondira olmaydi va raqobatga dosh berolmaydi.

Shunday qilib, XVIII-XX asr boshlarida rus va Yevropa olimlari tomonidan oltin qazib olishga doir muhim ma'lumotlarni tavsiflab o'tdi. Tadqiqotchilarning ana shunday yondashuvi tufayli O'rta Osiyoda oltin qazib olish va qayta ishlash tarixining tub masalalarini o'rganish uchun tarixshunoslik asoslari yaratildi. Rossiyalik olim-tadqiqotchilarning ishlarida ruda va qum oltin konlarining joylashuv geografiyasi aniqlangan. Oltin konlarida ishning tashkil etilishi tasvirlangan.

XIX asr oxiri-XX asr boshlarida Buxoro amirligida oltin qazish sanoati ham ancha taraqqiy etdi. Rus kapitali kirib kelgunga qadar, Sharqiy Buxoro-Qorategin, Darvoz bekliliklarida, Yax-Suv, Vaxsh, Panj daryolarining yuqori oqimlarida oltin qazib olinardi. Qorategin va Darvoz bekliliklarida istiqomat qiluvchi dehqonlar dala

ishlarini tugatganlaridan so'ng, oltin qumlarini yuvishga o'tlanishar edi. Ushbu mavsum ikki oydan uch oyga qadar cho'zilar, tozalangan oltin amir g'aznasiga jo'natilar edi.

Ayniqsa, amirlikdagi xomashyo boyliklari, tabiiy yer osti va yer usti boyliklari ustidan o'z nazoratini o'rnatgan chor Rossiyasi, hatto amirlikdagi oltin ishlab chiqarish va uni qidirish ishlarini yuritish ustidan nazoratni ham o'z qo'liga kiritadi [10, B.2]. Jumladan, "Buxoro xonligida oltin sanoati to'g'risida"gi Nizomning qabul qilinishi vaziyatni ildam harakatga keltiradi.

Oltin ishlab chiqarishni rus tadbirkorlari monopoliyaga aylantirish maqsadida Turkiston general gubernatori baron Vrevskiy 1896-yil 24-fevralda "Buxoro xonligida oltin sanoati to'g'risida" Nizom chiqaradi. Ushbu Nizomga ko'ra, Rossiya fuqarolariga oltin izlash, tadqiq qilish va amlokdor bo'lish, bo'sh yerlardan oltin qazib olishga ruxsat berildi. Bu yerni ekspluatatsiya qilish uchun konsessioner maxsus yer solig'ini to'lashi kerak bo'lib, Buxoro amirligi xazinasiga 2 rubl miqdoridagi soliq to'lagan. Agar yer xususiy mulk bo'lsa, u holda konsessioner egasi bilan kelishib olishi va faqat egasining ruxsati bilan qidiruv ishlarini boshlashi mumkin. Buxoro amirligida oltin qazib olish xorijliklar va rus firmalari, shirkatlariga u yoki bu ko'rinishda xorijiy kapital bilan bog'liq bo'lgan holda taqiqlangan edi. Jismoniy shaxs tomonidan oltin qazib olishni monopoliyaga aylantirmaslik uchun qaror qabul qilindi. Nizomga ko'ra, bir kishi uchun uzunligi 1 verstdan eni 2 verstdan ko'p bo'lmagan yer uchastkasi ajratishga ruxsat berildi. Buxoro hukumati konsessionerning ishini nazorat qilish huquqiga ega bo'lgan.

Baron Vrevskiy Buxoroda xususiy oltin qazib olish bo'yicha rus fuqarolari uchun majburiy bo'lgan qoidalarni tasdiqlagach, Buxoro mulkining sharqiy, tog'li qismidagi oltinga boy hududlarni tog' muhandisi, davlat maslahatchisi Mixaylov tomonidan o'tkazilgan batafsil o'rganish natijasi oltin qazib olish to'g'risidagi Rossiya xartiyasiga namuna bo'ladi. Oltin bor yerlarni kichik uchastkalarga aylantirish ilgari o'zlashtirishga yaroqsiz deb hisoblangan, ammo takomillashtirilgan o'zlashtirish usullari tufayli ko'p yoki kamroq foyda keltirishi mumkin bo'lgan bunday yerlarni o'zlashtirish imkoniyati qiyin bo'lgan. Shu sababdan qishloq xo'jaligi va davlat mulki vazirligi vazirlar qo'mitasidan alohida oltin qazib oluvchilar va oltin qazib oluvchi birlashmalarga ma'lum yillar davomida ozmi-ko'pmi ahamiyatli bo'lmagan hududlarda geologiya qidiruv ishlarini olib borish uchun mutlaq huquq berish uchun ruxsat oladi. Masalan, 1898-yil 13-mart N52731-son qaror asosida Gryaznov kompaniyasi Tobolsk, Berezovskiy tumanida 3 ta muhim daryo havzasida 6 latga oltin qazib olishga ruxsat oladi [3, B.198].

Buxoroning oltinga boy hududlariga to'xtaladigan bo'lsak, juda katta boyliklar borligi va izlanishlar olib borish kerakligini ko'rsatadi. Buxoroning Baljuvon

bekligida rus fuqarolari tomonidan oltinni ekspluatatsiya qilish 1895-yildan boshlangan va e'tiborga loyiq natijalar bermagan. Buning asosiy sababi, masala bilan yaqindan tanish bo'lgan barcha kishilarning fikriga ko'ra, tuproq yuzasining chuqurlashishida tuproq eng ko'p metallga boy bo'lib, ustki oltin saqllovchi qatlamlar qadimdan mahalliy aholi tomonidan hunarmandchilikda ishlab chiqilgan, pastki qatlamlari esa, teginilmagan va boy, keyin ularni ekspluatatsiya qilish faqat yer osti suvlarini drenaj kanallari yoki nasoslar orqali yoki oltin moddasini ommaviy yuvishdan iborat bo'lgan qimmat tayyorgarlik ishlari yordamida olish mumkin. Aytilganlar hisobga olinsa, yer osti suvlari bilan ishlashning yuqoridagi usullaridan biri – yer osti yoki yer usti kanallarini qazish, nasos, drenajlar tayyorlash; yoqilg'i imkoniyati cheklangan hududda yagona harakatga keltiruvchi kuch bu elektr energiyasidir. Katta quvvatga ega gidrotexnik inshootlarni talab qiladi. Bunday ish kichik tadbirkorning kuchi bilan amalga oshmaydi, buning uchun katta xarajat talab qiladi [10, B.199.].

Bu murakkab biznesga birinchi bo'lib o'z kapitalini kiritgan odamlarning mehnatidan dastlab ma'lum vaqt foyda olishi qiyin. Shubhasiz, bunday katta xarajatlar faqat dastlabki, ko'pincha xavfli ishlar uchun yetarli miqdorda yer maydoni ajratilgan taqdirdagina maqsadga muvofiq bo'ladi. Shunda bu qidiruv ishlarini bir joydan ikkinchi joyga erkin o'tkazish uni muvaffaqiyatli qoplash imkonini beradi. 12 yil muddatga Buxoro hududida xususan a)Yax-Suv,Saripul shahri tepa qismi; b)Baxiya daryosi va Obi-Kulimbaning irmoqlarida izlanish olib borish ruxsati beriladi [10, B.199.].

Qarorda shuningdek, rus konsessioneri tomonidan qazib olingan barcha oltinlar Buxoroga topshirilishi kerakligi, buning uchun Sankt-Peterburg fond birjasida mavjud bo'lgan kundagi kurs bo'yicha kredit qog'ozlari bilan to'lashi kerakligi ko'rsatilgan. Chor hukumat tomonidan ma'qullangan bu farmonlar Buxoro amirligi uchun Buxoroning oltin konli yerlariga imtiyozlar berishda bosh tamoyil bo'lib xizmat qildi. Xarakterli jihati shuki, farmonlar Buxoro amiri tomonidan emas, balki Chor Rossiyasining O'rta Osiyodagi vakili tomonidan chiqarilgan, garchi bu farmonlar Buxoro amirligida oltin qazib olish masalalariga tegishli bo'lsada. Bundan ko'rinadiki, Buxoro amiri o'z mamlakatining tabiiy boyliklarini tasarruf etish huquqidan rasman mahrum etilganini ko'rsatadi. Bu esa rus chorizmining Buxoroga nisbatan mustamlakachilik siyosatining bir ko'rinishi ekanligini isbotlaydi.

Tog'-kon ishlariga rus mutaxassislarining jalb qilinishi ikki tomonlama manfaatga ega bo'lgan. Bir tomondan, Rossiya imperiyasi mintaqasidagi iqtisodiy va siyosiy ta'sirini kengaytirishga intilgan, ikkinchi tomondan esa, Buxoro amirligi tog'-kon sanoatini rivojlantirish orqali o'z iqtisodiy imkoniyatlarini kengaytirishga harakat qilgan. Buxoro amiri rus texnikalari va mutaxassislarini jalb qilish orqali

tog'-kon sanoatini tashkil qilishga harakat qildi. Bu jarayon Buxoro amirligining iqtisodiy mustaqilligini oshirish uchun qilingan qadamlar qatoriga kiradi. Rus mutaxassislarining Buxoroga kelishi konchilikda yangi texnologiyalarni joriy qilish va ishlab chiqarishni samarali yo'lga qo'yishda muhim rol o'ynaydi. Tog'-kon ishlarida ishtirok etgan rus mutaxassislari haqida aniq individual shaxslarning ismlari tarixiy manbalarda kam uchraydi. Biroq, XIX asr oxiri- XX asr boshida Rossiya imperiyasidan yuborilgan yuborilgan qator olimlar, muhandislar, geologlar o'lka hududida bir qancha izlanishlar olib boradi. Jumladan, Oltin konlarida ish olib borish uchun quyidagi shaxslar: baron Trofim Aleksandrovich Raush-fon-Trautenberg Darvoz, Ko'lob, Balijuvon bekliliklarida,[3, B.1] knyaz Anatoliy Aleksandrovich Kurakin Darvoz, Ko'lob, Balijuvon bekliliklarida [3, B.15], maslahatchi Aleksey Vladimirovich Yevreinov Darvoz, Ko'lob, Balijuvon bekliliklarida [3.B.9] ish olib borish uchun ruxsat so'raydi. Bundan tashqari, muhandis Sergey Pavlovich Maksimov Sherobod bekligida Shikirlik-Ostana manbasidan neft qazib olish uchun ijozat so'raydi va bu Tog'-sanoati Nizomining 285-moddasiga asosan 30 rubl to'lashini ta'kidlaydi[4, B.1]. Muhandis, mexanik Isaak Moisevich Podurovskiy toshko'mir qazib olishni Suluktada (Turkiston tizimasining shimoliy etaklarida, 9 km Tojikistonda, 38 km Qirg'izistonda joylashgan, hozirda Qirg'izistonning Botken viloyati) boshlash uchun ruxsat so'ragan[5. B.25]. Geologiya qo'mitasi davlat maslahatchisi Andrey Dmitrevich Arxangelskiy Buxoroda neft va oltingugurtni tekshirdi [5, B. 36]. G.Popovga 3 ta beklilikda tosh tuzi(asosan natriy xloriddan tashkil topgan cho'kindi mineral) ni qidirish va o'rganish huquqi berilib, faqat ikki yil muddatga ijaraga beriladi[6, B.43].

Haqiqatda protektorat davrida ko'plab rus tadbirkorlari Buxoroning yer osti boyliklarini o'zlashtirish uchun Buxoro hukumatidan konsessiya hujjatlari olgan. Birgina 1896-1917-yillarda Buxoro amiri tomonidan ruslarga oltin qazib olish uchun 36 ta konsessiya hujjati berilgan. Oltin qazib olishga imtiyoz hujjatini olgan rus tadbirkorlaridan muhandis Juravko-Pokorskiy Sharqiy Buxorodagi Oqsuv va uning irmog'i Safed daryo vodiylaridan ishni boshlaydi.

Oltin qazib olish bilan G.Sirass 1901-1909-yillarda Darvoza va Balijuvon bekliliklarida shug'ullangan. Shuningdek, oltin qazib olish bilan rus generali Pokotilo ham shug'ullangan. Chor hukumatidan ruxsatnoma olgan Pokotilo 10 yil davomida yersiz dehqonlardan tashkil topgan ishchilardan foydalangan va 32 pud oltinni Buxoro hukumatiga topshirgan. Bu soha bilan N.N.Lev ashev va Moisenkolar ham Darvoza bekligida oltin qazib olish bilan shug'ullangan.

Yana bir arxiv hujjatida keltirilishicha, Aleksandr Timofeyevich Talalayev Qurg'ontepa bekligida neft va neft mahsulotlarini ishlab chiqish huquqini olish bo'yicha murojaat qiladi. Murojaat qabul qiluvchi esa shunday o'z fikrini bildiradi:

“Men uchun notanish ekanligi, u tanlagan hududda neft borligini tasdiqlovchi hech qanday puxta o’rganishlar o’tkazilmaganini hisobga olib, hozircha ushbu arizani qushbegiga bildirish bilan cheklanaman” [7, B.8].

Buxoro siyosiy agentligi rahbari Millerning ruxsati bilan nemis geologi Kraftning Buxoroda oltin qazib olish haqidagi maqolasi tarjima etiladi va nashr etiladi, ya’ni “Zeitschrift fur praktische geologie” jurnalida chop etiladi [8, B.35].

Chegarachilar kapitanining rafiqasi Aleksandra Nilovna Bogushevskaya Darvoz bekligining Shikaysk amlokдорligida mis rudasi, toshko’mir borligini, Lodjir bekligida asbest (tog’ zig’iri) topilganligi haqida ariza bilan murojaat qiladi va bu tog’ jinslarini o’rganishni boshlaydi. U ikki yil davomida Darvoz bekligida Hazrat-i-Sha tog’ida mis rudasini o’zlashtirib, uni eritmoqchi bo’lgan. 1896-yil “Oltin qazib olish to’g’risida”gi qarorning 19-bandida belgilangan mas’uliyatni o’z zimmasiga olgan holda 30 rubl to’laydi. O’rganmoqchi bo’lgan maydon hududi 4² verst bo’lishi kerakligi ta’kidlangan [9, B.1]. Lodjir tog’idagi asbest uchun Buxoro hukumatiga 2 marotaba 5 tiyin, Hazrat-i-sha tog’idagi tosh tuzi uchun yiliga ajratilgan maydonning 1/10 qismi uchun 2 rubldan to’laydi [9, B.5].

Nikolay Nikolayevich Levashev 1896-yil 24-fevral oltin konlarini o’zlashtirish to’g’risidagi qarorning 5-6-bandlaridaga asosan 30 rubl to’lagan holda Darvoz, Garm bekliliklarida oltin qazishga ruxsat berish bo’yicha iltimos bilan murojaat qiladi. Ushbu ruxsatnomani rafiqasiga Olga Sergeyevna Levashevaga topshirishni so’raydi [10, B.106].

1901-yilning aprel oyida N.N.Levashev Nikolay Kuznetsov, zahiradagi oddiy askar Yakov Gorelov, rus askari Ismoil Buriulin hamrohligidagi guruh bilan oltin qidirish uchun Patta-Hisor, Saroy, Ko’lob orqali Chorjo’yni tark etadi. Ko’lob va Balijuvon bekliliklaridan alohida yordam ko’rsatilishi haqida yozma murojaat qilgan [10, B.40].

1902-yil iyun oyida N.N.Nikolayev 9 kishi hamrohligida va Marsh Shtayger rafiqasi bilan birgalikda oltin konlarini o’zlashtirish uchun Baljuvon, Ko’lobga jo’nab ketadi. Ular Patta-Hisor orqali Balijuvon va Ko’lobga keladi. Buxoro qushbegisiga Levashev va uning hamrohlariga yo’lda ham, yetib kelganda ham yordam ko’rsatish to’g’risida mahalliy hokimiyatlarga buyruq bilan Siyosiy agentlikka ochiq xat yuborishini so’raydi. Shuningdek, Balijuvon va Ko’lobda oziq-ovqat sotib olishda, binolarni va ishchilarni yollash, transport vositalarini yetkazib berishini ham so’raydi [10, B.284].

N.N.Moisenko ham Oltin konlarini o’zlashtirish to’g’risidagi qarorga asosan 2 yilga Buxoro siyosiy agentligidan ruxsat oladi, ya’ni Darvoza va Garm bekliliklarida kon ishlarini olib borish bo’yicha murojaat qiladi [10, B.113].

Ma’lumotlardan aniqlanishicha, oltin qazib olish bo’yicha eng ko’p ma’lumotlar Sharqiy Buxoroga tegishli bo’lib, ya’ni Ko’lob, Baljuvon bekliliklari,

Darvoz, Qorategin hududlari hisoblanadi. Mahalliy aholi Yaxsuv (Safeddaryo), Shug'nov, Talbar, Ravnov daryosi va uning irmoqlari bo'yida, Sangvor qishlog'i yaqinidagi Xingu daryosi bo'yida, Sitakda oltin qazib olgan. Darvozda esa Arzing daryosi vodiysida, Vancha va Yazgulem daryolarining yuqori oqimida olib borilgan. Qorateginda Sarimsali trakti ayniqsa oltinga boy bo'lib, u yerda og'irligi 400 grammdan ortiq bo'lgan nuggetlar topilgan.

Shuningdek, oltin Vaxsh daryosining turli qismlarida, masalan, Tutkaul qishlog'i, Qo'rg'ontepa hududi, Vaxshning yuqori oqimi (qaysiki Surhob deb nomlanadi)da ham olingan, Bundan tashqari, Nurek, Langar, Sangtuda, Lag'mon, Jiliko'l yaqinidan ham oltin olingan. Bu joylarning barchasida oltin qazib olish buloq suvlari to'xtagandan so'ng, konchilarning fikriga ko'ra, tog'lardan olib kelingan oltin bilan yangilanganda amalga oshirilgan.

Mahalliy aholining aytishicha, Hisor daryosidan ham oltin olingan. Zarafshon daryosining hamma joyida ham oltin qazish ishlari amalga oshirilmaganini, faqat Zarafshon daryosi muzligidan tahminan 15 km pastda joylashgan Hazrat-Xo'ja Muso Ali mozoridan boshlanganini aniqlash mumkin.

Bu mutaxassislar o'z tadqiqotlari va tavsiyalari orqali Buxoro amirligida tog'-kon sanoatining asoslarini yaratishga xizmat qilgan bo'lsa, Rossiya uchun mintaqadagi iqtisodiy resurslardan samarali foydalanish imkoniyatini yaratdi. Barcha huquqiy masalalar, jumladan, sanoatchilar va Buxoro hukumati o'rtasidagi tortishuvlar, kelishmovchiliklar va nizoli masalalar maxsus sudlar (treteyskiy sud) tomonidan ko'rib chiqilishi ko'zda tutilgan (Nizomning 39-bandi). Ushbu sud a'zolarining biri Buxoro hukumati vakili, biri oltin ishlab chiqaruvchi sanoatchi vakili bo'lib, ular Siyosiy agentlik tomonidan tayinlangan rais boshchiligida ishni ko'rib chiqishlari lozim bo'lgan. Mana shu tariqa Buxoro amirligi hududi ruslar tomonidan egallanib, u tobe davlatga aylantirilib, barcha siyosiy huquqlardan mahrum qilib qo'yilgandan so'ng, rus hukumati amirlikni iqtisodiy qaramga aylantirish siyosatini amalga oshira borib, uzoq yillar davomida orzu qilib kelgan oltinga ega bo'lishdi.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, amirlikda rus mutaxassislarining jalb qilinishi Buxoroda yangi konlarni ochish, tog'-kon sanoatini qayta tashkil qilish, qazib olish jarayonlarini samarali boshqarishda sezilarli yutuqlarga olib keldi. Jumladan, Buxoro amirligi tomonidan Rossiyaga topshirilgan konchilik hisobotlari va tadqiqotlar asosida konchilik faoliyati uchun zarur bo'lgan asbob-uskunalar, texnika va bilimlar olib kelindi. Natijada, ba'zi hududlarda qazib olish ishlari yo'lga qo'yildi va bu amirlik iqtisodiyoti uchun yangi daromad manbai bo'ldi. Shuningdek, oltin qazib olish sanoati XX asr boshlarida ancha muvaffaqiyatli

darajada rivojlanganini ko'rsatadi. "Buxoroda oltin qazib olish tog'risida"gi Nizomga asosan rus tadqiqotchilarining imkoniyatlari oshdi va o'lka hududiga tashrif buyurib, tog'-kon va geologik ishlarning borishida soha mutaxassislarining jalb qilinishi keng imkoniyatlar eshigini ochdi. Garchi ko'plab natijalarga erishilgan bo'lsada, tog'-kon sanoatidagi hamkorlik siyosiy jihatdan amirlikni Rossiyaga bog'lash mexanizmlaridan biriga aylangan. Umuman olganda, iqtisodiy salohiyat oshishi, siyosiy mustaqilikka zarar yetkazgan. Mazkur tadqiqot jarayonida manbalar tahlili shuni ko'rsatdiki, Buxoro amirligi hududi geologik jihatdan yer osti va yer usti mineral boyliklariga, rudalariga boy ekanligi ma'lum qiladi. Manbalar tahlili asosida geografik jihatdan joylashuvi amirlikning rudalarga sarmahsul ekanligini tasdiqlaydi. Ya'ni, Buxoro amirligining markaziy, sharqiy va janubiy nuqtalari ayniqsa ma'danlarga boy ekanligi ta'kidlanadi. Buxoro amirligining markaziy qismi sug'orish tizimi bilan ajralib turishi mintaqani mineral boyliklarga boyitadi. Markaziy Buxoroning orografik va gidrografik joylashuvi, loyqa suvlar bilan to'yinganligi amirlik hududini mineral rudalar ko'p bo'lishiga ta'sir etadi. Shuningdek, turli-tuman ma'danlar taqsimoti bo'yicha Sharqiy Buxoro ustuvorlik qiladi. Boysun, Denov, Qo'bodiyon, Qo'rg'on-tepa, Ko'lob, Balijuvon, Hisor, Sarijo'y, Sherobod bekliklari Sharqiy Buxoroda joylashgan bo'lib, bu hududlar ayniqsa kon ma'danlari mavjudligi bilan ajralib turadi. Shu bilan birgalikda Buxoroning janubiy qismi tabiiy boyliklari ko'p ekanligi rus tadqiqotchilari, sarmoyadorlarining temiryo'l qurishga undaganida seziladi.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abdulazim Sami. Tarixi salatini mangitiya. / Издание текста, предисловие, перевод и примечания Л.М. Епифановой. Москва:Изд-во восточной литературы, 1962.-С.182.
2. Muhammad Ali Balijuvoniy. Tarixi nofeiy.Т.: "Академия",2001.124-б.
3. Ахмад Дониш. Наводирул вақое./форс-тожикчадан А.Хамроев ва А.Шокиров таржимаси.Т.: "Фан",1964.-100б.
4. Тухтаметов Т.Г. Россия и Бухарийский эмират в начале XX века.Душанбе:Ирфон,1977.-с.124
5. Логофет Д,И. Страна бесправия.Спб.1909.-с.-239.
6. О'з МА А.І-41,1-ro'yxat,431-ish,25-varaq;36-varaq
7. О'з МА.І-41,1-ro'yxat,473-ish,43-varaq
8. О'з МА.І-1,13-ro'yxat,352-ish, 8-varaq
9. О'з МА.І-41,1-ro'yxat,87-ish,35-varaq
10. О'з МА.І-41,1-ro'yxat,336-ish,1-varaq;5-6-varaq
11. О'з МА.І-3,1-ro'yxat,219-ish,106-varaq;40-varaq;284-varaq;113-varaq.

Abduraimova M. B.

basic doctoral student

Navoi State university

abduraimovamanzura@yandex.com

MINING INDUSTRY IN BUKHARA EMIRATE: FROM ECONOMIC DEPENDENCE TO POLITICAL DEPENDENCE

ABSTRACT

This article provides information on mining operations in the Bukhara Emirate, the involvement of Russian mining experts, and country-wide research and development. Also, the results of Russian experts on the progress of mining works in the emirate were cited. At the same time, it was described that the complications and consequences of gold prospecting in this area caused political dependence.

Key words: gold industry, new Regulation, modern technologies, prospecting and intelligence work, political dependence.

Абдураимова М. Б.

Базовый докторант

Навоийский государственный университет

abduraimovamanzura@yandex.com

ГОРНАЯ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ БУХАРСКОГО ЭМИРАТА: ОТ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЗАВИСИМОСТИ К ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЗАВИСИМОСТИ

АННОТАЦИЯ

В статье дана информация о горнодобывающих работах в Бухарском эмирате, привлечении российских специалистов по горному делу, а также о научно-исследовательских работах по всей стране. Также были приведены результаты российских специалистов о ходе горнодобывающих работ в эмирате. В то же время было описано, что осложнения и последствия золотодобычи в этой области вызывали политическую зависимость.

Ключевые слова: золотодобывающая промышленность, новое Положение, современные технологии, поисково-разведывательная работа, политическая зависимость.